

ҚАЗАҚ ЖӘНЕ ГРЕК МЕНТАЛИТЕТІНІҢ ЕРЕКШЕЛІКТЕРІ

Әр халықтың менталитеті өзінің табиғи-жағрафиялық ортасымен ерекшеленеді. Қоршаған ортаны біркелкі түрде халықтар қабылдай алмайды. Қоршаған ортаның этностар табиғатына қарай күнделікті тұрмыста орындайтын іс-әрекеттің бағытына орай ерекшеліктік түрде қалыптасады. Мысалы, қазақ менталитеті еуропалықтар шеңберіне сыймайды. Қазақ жері қандай кең болса, оның менталитеті де мол, рухани жағынан өте бай. Менталитет ең бастапқы түрде тұрған жағрафиялық ортаға, материалдық негізге, әлеуметтік-саяси жағдайларға байланысты. Д. Кішібековтің айтуынша, қазақ менталитетінің өзіндік ерекшеліктері бар. «Ол ерекшеліктер, біріншіден, қазақтар ұдайы мал бағып, сонын соңында көшіп-қонып жүрді. Ол үшін көбінесе кең дала, жазық жайлаулардың, тіпті шөлді жерлердің қажеттілігі бар еді. Екіншіден, көшпелі халықтың қажет өмір сүру тәсілі, әдет-ғұрпының сол көшпелі тұрмысқа бейімделуі, көшпелі мал өсіруші елдің тұрмысы, тұрған үйі, киген киімі, ішкен тамағы,

бәрі сол жағдайға сәйкестірілген. Үшіншіден, көшпелілердің бір жерге шоғырланбай, мал бағу жағдайына сәйкес ауыл-ауыл болып бірінен бірі алшақ тұруы [1, 6].

Байқап отырсақ, қазақ менталитетінің қалыптасуына, оның кең шөл даласы, көшпенділік тұрмыс-салты, мал бағу іс-әрекеті үлкен әсер еткен. Ал, гректердің менталитеті мүлдем басқа жағрафиялық ортада қалыптасқан: теңіз жағасы, отырықшылық жағдайда бидай, жеміс-жидек, көкөністі өсіруімен шұғылдану – бәрі де гректердің ерекше мінез-құлқын, өмір сүру тәртібін өздерінің тұратын ортаға сай, негізгі іс-әрекеттеріне, отырықшылықтық өміріне орай сәйкестірілген менталитеттің қалыптасуына әсер еткен. Ең бастапқы ықпал еткен – күнделікті тұрмыстық іс-әрекет. Егерде қазақтардың негізгі өмір сүру тәсілі – мал бағу болса, гректер жерді өңдеу шаруашылығымен шұғылданған. Сонымен қоса, оларда мал (қой) бағып, теңізбен байланысты-теңіздік іс-әрекетпен айналысқан – балық-

шылардың, моряктардың теңізге қатысы бар. Теңіз және ауылшаруашылық жерді өңдейтін диханшылық шаруашылықтар басым болғандықтан, олардың салт-дәстүрлері де, мінез-құлықтары да осы екі негізгі кәсіптерге орай қалыптасқан. Гректердің негізгі салт-дәстүрлері диханшылық шаруашылықпен байланысты: олар бастапқы үш элементтен құралады:

1. күнделікті практикалық еңбек үрдісі, осы еңбек үрдісімен байланысты салт-дәстүрлердің негізгі мақсаты: еңбек үрдісін жандандыру қуат беру арқасында белгілі жетістіктерге, табыстарға жеткізу. Еңбектік ритуалдар көбінесе, солярлық табынушылықпен байланысты.

2. салт-дәстүрлердің түрі ежелгі гректердің дәстүрлерімен байланысты. Олар антик мерзімінде және Рим, Византия дәуірлерінде құрылған.

3. Гректердің салт-дәстүрлерінің үшінші түрі шіркеулік мерекелермен байланысты. Олар гректердің діни көзқарасындағы киелі болып саналатын адамдардың туған күндеріне арналған мерекелер. Осындай шіркеулік мерекелерге бүкіл бұқара халық қатысады, себебі олар ресми түрде өткізіледі [2].

Шіркеулік мейрамдардың бірі – Илья пайғамбардың туған күніне (20 шілде) арналған мейрам. Илья пайғамбарға табынушылықтың негізінде Зевске табынушылық жатыр. Зевстің сыйынатын қасиетті ағашы – емен. Зевсқа табынатын жер – таулар. Христиан діні кең таралуына байланысты Зевсқа табынушылық жойылып, Илья пайғамбарға табыну басталды. Илья пайғамбарға сыйыну үнемі таудың басында, Зевс тұратын тауларда болатын болды, Илья пайғамбарға арқау таулардың төбесінде, шыңдарда үнемі часовнялар салынған. Ал Илья пайғамбардың туған күні болғанда адамдар таудың шыңына шығады.

Сонымен қатар гректер мен қазақтардың ұқсас салт-дәстүрлері бар. Мысалы, жаңбырды тілеу, жаңбырды шақыру рәсімі. Бірақ осы рәсім гректерде және қазақтарда әр басқа түрде өткізіледі, мысалы гректер рәсімді өткізу үшін ең алдымен 8–10 жастағы қызды таңдап алады. Ол қыз жетім болуы керек. Сол жетім баланың денесін басынан аяғына дейін гүлмен әшекейлендіреді. Осы қыздың аты осы рәсімнің атымен бірдей аталады – Перпируна. Сонан кейін қызды қоршап алған қыздар мен жас әйелдер тобы көше аралап, келесі өлеңді айтады.

Перпируна жүріп,
Құдайға жалынады,
Жаңбыр жаусын дейді.
Көкірең мол шықсын, – деп тілейді.

Перпируна кірген әрбір үйдің қожайыны әйелі алдымен қыздың үстіне, басынан аяғына дейін су шашады, сонан соң қыздың қасындағы қыздарға, қатын-қалаштарға ұсақ тиын сыйлықтар үлестіреді.

Ал қазақтар жаңбыр тілеу рәсімін «тасаттық» деп атайды. Р. М. Мұстафина «тасаттық» рәсімін келесі түрде сипаттайды: «Тасаттық устраивают в засушливую погоду, грозящую засухой, несколько семей складываются, по 10 рублей, покупают коня или быка (корову или барана), различные продукты: рис, чай, сахар, конфеты, печенье, готовят ритуальное блюдо: куырдак, бешбармак или плов. Обычно «тасаттық» устраивают у речки, арыка, канала или во дворе чьего-либо дома или у дороги, чтобы люди с добрыми намерениями смогли отвратить жертвенной пищи. Многие информаторы отмечали, что кровь жертвенного животного должна стечь в проточную воду. Это считалось необходимым условием для того, чтобы пошел дождь. Некоторые информаторы считают, что кровь жертвенного животного должна не в воду стекать, а закапываться в землю (Меркенский и Сарыусский районы, Джамбулская область, Илийский район, Алма-Атинская область) [3, 124]».

Географиялық климат, әлеуметтік-тарихи жағдай халықтардың, солардың ішінде, гректердің және қазақтардың мінез-құлықтарын да ерекшеліктендіреді. Тіпті кейбір қасиеттері бір-біріне ұқсайды, сонда да бәрібір ерекшеліктері көзге түседі, мысалы, қазақтар да, гректер де көп сөйлеуді жақсы көреді. Бірақ екі халықтың осы қасиеті бір-бірінен жіктелініп тұрады. Гректер көп сөйлеп, бірінші рет кездескен адамға барлық тарихын, соңғы жаңалықтарды, көршілер туралы ақпаратты көлікте де, тавернада бола ма, барлық жерлерде ақтарып салып отырады. Ал қазақтардың көпсөздігі гректердің сөзшендігінен мүлдем басқа. Д. Кішібековтің ойынша, қазақтың сөйлесуді аңсайтын себебі бар: ол – ауылдардың бір-біріне алшақ болуы, көшпенділік салт-тұрмыстық нәтижесі. Сондықтан да, егер отырықшы ел әр уақытта, айталық, қала тұрғыны, далалы жерге барып, өзімен өзі болуды аңсайтын болса, көшпелі ел адамдары басқа адамдармен кездесуді, сөйлесуді аңсайды. Бірақ қазақ әңгімесінде асықпайды, әр нәрсенің мән-жайына жетіп, түсінуді қажет етеді. Сөйлескенде қазақ әңгімесінің түйінін іздеген, көп сөздің тобықтай түйініне назар аударып отырған. Қазақ сөзшен, бірақ мылжың емес. М. Әуезов «Абай жолы» романында «Қырт Жұманды» сынап, оның мылжыңдығын,

мәнсіз, сөлсіз сөз айтқанын қазақтардың жақтырмағанын көрсетеді. «Осы қазақ иттің не оттайтынын білмеймін «Жұман қырт», «Жұман қырт» деп маған ат қойып, айдар тағып алды. Сонымнан бір қалсайшы. Егер көп сөйлейтін кісі қырт болса, кешелер дүйім елді жиып алып, күні бойы Құнекең жалғыз өзі сөйледі, көп сөйлеген қырт болса, анық қырт «осылар емес пе?» Менде осы не ақысы бар «қырт» деп қыр сонымнан қалмайтын, – дегенде, Абай қолын жуа алмай, өне бойымен селкілдеп, қатты сықылықтап, күлді (М. Әуезов. «Абай жолы». Алматы, 1989. 22-28-беттер).

Абайдың күлгенінің себебі бар, себебі қазақ бос сөйлемей «тоқсан ауыз сөздің тобықтай түйіні болу керек» деген, көп сөз, түйінсіз сөз – мылжың сөз, максат көп сөйлеуде емес, мәнді сөйлеуде болып тұр.

Қазақтың келесі мінезі – малжандылық. Қазақ малын қадірлеген, себебі көшпелі қазақ қоғамының өндірісі мал бағу, төл өсіру, сол арқылы өмір сүру. Қазақ малды «төрт түлік» деп, малды санкилы мақал-мәтелдерде бейнелеген, мысалы: *мал екем малда, от жеп, су ішкен жеріне тартады; туған жердің түйе жейтін жапырағы да дәрі; түйе ойнайтын топырағы да дәрі; ай мүйізді қошқар; ала тайдай бүлдірді; егіз қозыдай; кәрі қойдың жасындай жасы қалды; мал құлағы саңырау; малжанды; сілекейі ақты; мал құмар; сиырдай мүйізdesti; сиырдың бүйрегіндей бытырады, сиыр мінез; сиыр құйымышақтатты* [5], т.б.

Қазақ әсіресе жылқы малын бағалаған, себебі жылқы мінсең көлік, інсең ашытқан сүті қымыз, мейірің канады, жесең тамақ, кисең киім. Сондықтан да қазақ жылқы малын қадірлеп, былай деген: «қасиетті жануар. Біздің тегіміз түркі, түлігіміз жылқы. Содан да болар, атам қазақ: қой – береке, түйе – ғазиз мал, ал аттың жалына қиямет күніне шейін жақсылық байлаулы тұрады, – дейді. Жылқы – төрт түліктің төресі. Тәкаппар, сезімтал, кірпияз, киелі жануар (Егемен Қазақстан. 31/7. 2002).

Қазақ өз мінезін қойдың және жылқының мінезіне ұқсатады, мысалы: «Біз – қазақ баласы – баққан малымыз сияқты жылқы мінездіміз. Бізде момын қойдың мінезі де бар. Өткені қазақта жылқыдай өр, жылқыдай жылдам, жүйрік көп, сонымен қабат қойдан қоңыры да мол, жалпы қазақтың деген адамның бәрінің мінезінде, құлқында тебездік бар. Сонымен бірге еттен сүйекке жеткенше үндемес момындығымыз өтті» (Ұлы Қазыбек би. Түп-тұқианнан өзіме шейін. 127 б.).

Қазақ жасынан атқа мініп үйренген, өмірі бойы барлық іс-әрекет «осы жануармен тығыз байланысқан, сондықтан да «ат» түлігімен байланысты алуан түрлі фразеологизмдер де қазақта бар, қараңыз: *ат байлар, ат байлады, ат басына соқтығу, ат басын түрді, ат басын тартты, ат басындай, ат жақты, ат жолын құшты, ат жаңбырлығын жапты, ат жаратты, ат жарыс, ат жетпес, атан жетпес жер, ат кекілін кесіпті, ат көбең тартып қалды, атқа жем түсті, ат қақты, ат көпір қылып алды, атқа жем түсті, атқа қонды, ат құлағында ойнады, т.б.*».

Атқа байланысты фразеологизмдерді семантикасы жағынан бірнеше топқа бөлуге болады. Осы топтарда адамның түрін, мінезін, қылығын бейнелейтін фразеологизмдер кездеседі, қараңыз:

1) адамның жылқыға ұқсаған мінезі туралы: *ат бауырына алды (қатыгез), атқа жеңіл құдаша (жеңілтек, ұшқалақ мінез), атқа мінер (пысық), ат құлағында ойнайды (пысық, икемді), ат міңгізді, тоң кигізді (ашық адам), атты арбап, атан жұтты (обыр, жалмауыз ұғымында), ат үстінде ұйықтады (мазасыз, тынышсыз), биені бүгімен жұтады, түйені түгімен жұтады (жемқор, жебір адам), құланның құдайдың құнанындай, тайын тәңірісіндей көрді (сараң адам), ат ойнатты (астамшылық жасайтын өктемді адам), атты жал, адамда қам жоқ (жеңілтек, ештеңені ойламайтын адам туралы), ат сауырына алып келген (ер жүректі адам), ат қойды, атой салды (жауынгер мінезді адам), ат көпір қылып алды, ат көпір қылып беру (дархан мінез туралы), т.б.*

2) адамның түрі: *ат жақты;*

3) адамның бойымен байланысты өлшемдер: *ат бойы, ат тұяғы тимеген (жер), ат шаптырым, тай шаптырым, ат құлағы көрінбейді, бие бауындай, т.б.:*

4) тәулік мезгілі: *ат қара тіл болғанда, бие алдым уақыт, бас бие сауым уақыт, т.б.*

5) ұл немесе қызды жынысы бойынша айыру: *атқа мінер, ат қосшылы болдың ба? Қырық жылықылы болдың ба? Ат байлар (ер бала), ат ұстарың өзіңе тартсын (ұл туралы тілек айту);*

6) көлемді, салмақты білдіретін тіркестер: *ат беліндей (азгантай, азгана), т.б.*

Қазақтарға қарағанда, гректер мал асырауға онша көп көңіл бөлмейді. Ұстайтын малдары қой, ешкі, сиыр, сондықтан да малмен байланысты фразеологиялық тіркестерде малдың бейнелері көп көлемде суреттелмеген. Гректер орнықты өмір

сүріп, диханшылықпен шұғылданады.

Қорыта айтқанда, гректер мен қазақтардың менталитетінің ұқсастығы туралы айтуға болмайды, себебі әр этностың менталитетінің қалыптасуына әр түрлі орта, олардың өмір сүру тәсілі, шұғылданған іс-әрекеттің бағыты ерекше әсер еткен.

ӘДЕБИЕТ

1. *Кішібеков Д.* Қазақ менталитеті: кеше, бүгін, ертең. Алматы: Ғылым, 1999.
2. *Иванова В.С.* Греки // Обычаи народов Европы. 1986.
3. *Мустафина Р.М.* Представления, культы, обряды у казахов. Алма-Ата: Қазақ университеті, 1992.
4. Қазақтың мақал-мәтелдері. Алматы, 2004.
5. *Кеңесбаев С.* Қазақ тілінің фразеологиялық сөздігі. Алматы: Ғылым, 1977.

Резюме

В статье рассматриваются некоторые особенности казахского и греческого менталитетов, характеризуются такие черты национального характера, как многословность казахов и греков, любовь к животным, в особенности у казахов, указывается, что особое отношение к животным связано у

казахов с кочевым образом жизни. Исследуются также черты менталитетов данных этносов, связанные с традициями, обычаями. Изучение менталитетов проводится автором в сравнительном аспекте.

Summary

The article considered some peculiarity of Kazakh and Greek mentalities and defined features of national characteristic such as: verbalizing Kazakh and Greeks, love of animals especially Kazakh as based with their nomad life. Showed mentalities peculiar of this ethos linked with their traditions and customs

Е. Бөкетов атындағы ҚарМУ 10.10.06 ж. түскен күні